

поєднання предикативних компонентів у синкретичне складне речення з пояснювальними відношеннями. Такі утворення не є однорідними за своєю організацією – з-поміж них чітко вирізняються конструкції нерозчленованої структури, синтаксичні відношення між частинами яких ґрунтуються на лексико-морфологічній основі, та одиниці, між компонентами яких функціонує приреченневий зв'язок. Побудови першого типу є близькими за формальною організацією до складнопідрядних речень із прислівним власне-прислівним та прислівно-кореляційним типом зв'язку, останні – нагадують гіпотаксичні комплекси розчленованої структури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Байдусь С. Складносурядні синтаксичні конструкції з пояснювальними відношеннями / Сніжана Байдусь / Наукові записки. Серія: Філологія: зб. наук. праць : у 2-х т. / наук. ред. Іваницька Н. Л. – Вип. 10. – Вінниця, 2008. – Т.1. – С. 143-147.
2. Белошапкова В.А. Современный русский язык: Синтаксис / Вера Андреевна Белошапкова. – М.: Высш. шк., 1977. – 248 с.
3. Валгина Н. С. Современный русский язык / Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И Фомина. – М.: Высш. шк., 1987. – 480 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / Іван Романович Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
6. Глазова С.М. Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові: семантика, граматики, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. М. Глазова. – Харків, 2005. – 20 с.
7. Глазова С. Зумовленість пояснення комунікативною спрямованістю висловлення / Світлана Глазова / Актуальні проблеми синтаксису : мат-ли Міжн. наук. конференції : наук. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 143-146.
8. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи сурядності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. М. Глушкова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
9. Городенська К. Граматичний словник української мови : Сполучники / Катерина Городенська. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
10. Городенська К. Сполучникова спеціалізована й транспозиційна реалізація семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних реченнях / Катерина Городенська / Проблемні питання синтаксису : зб. статей. – Чернівці, 1997. – С. 44-47.
11. Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
12. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: Дон НУ, 2001. – 662 с.
13. Крючков С.Е. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения / С. Е. Крючков, Л. Ю. Максимов – М.: Просвещение, 1969. – 192 с.
14. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Алексей Михайлович Пешковский. – М., 1943. – 452 с.
15. Поспелов Н. С. О грамматической природе сложного предложения // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 331-337.
16. Русская грамматика : в 2-х т. : [ред. кол.: Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.] – М. : Наука, 1980. –
17. Т. 2 : Синтаксис. – 1982. – 709 с.
18. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: навч. посіб. / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, Н. Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
19. Українська мова: Енциклопедія : [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. П. Б. Бажана, 2004. – 824 с.
20. Уханов Г.П. Пояснительные конструкции с союзами то есть / Г. П. Уханов // Рус. яз. в шк. – 1961. – № 2. – С. 31-35.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Колісник – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: синтаксис української мови.

ІНТЕНСИВНО-ДОПУСТОВІ КОНСТРУКЦІЇ В СТРУКТУРІ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Оксана МАЧАК (Кіровоград, Україна)

У статті вміщено основні теоретичні положення з проблеми синтаксису складнопідрядного речення з власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку допустового різновиду. Визначено місце допустових конструкцій в системі складного речення розчленованої структури.

The article includes the main theoretical statements of the syntax of a sentence with the determinative type of syntactical concessive connection. The place of concessive constructions in the system of the complex sentence with the fragmentent structure is determined.

Дослідження природи, статусу та функцій складнопідрядного речення в сучасній лінгвістиці не втратили своєї актуальності, зокрема й досі у мовознавчих студіях відсутня виваженість та науково обґрунтована кваліфікація утворень допусту із невластивими-концесивними відношеннями, не з'ясована їх роль та місце в системі складних синтаксичних конструкцій. На

нашу думку, мають рацію ті вчені, які вважають, що складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку зі значенням допусту слід потрактувати як утворення зі складною підрядністю (А. Кващук [3]). Однак має право на існування й твердження про те, що конструкції такого типу є перехідним різновидом від сурядності до підрядності (В. Богородицький [1]), проте схилиємося до того, що ці синтаксичні одиниці є все-таки підрядними, адже мають яскраво виражений підрядний тип синтаксичного зв'язку між предикативними частинами, який визначає залежність допустової частини від головної, всупереч сполучникам сурядності. Отже, бачимо, що на сьогодні в україністиці не існує єдиного усталеного погляду щодо статусу й природи допустових утворень, що й засвідчує актуальність обраного нарядку дослідження.

Об'єктом розгляду пропонованої наукової розвідки виступають складнопідрядні речення розчленованої структури з власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з інтенсивно-концесивною семантикою. Метою пропонованої статті є дослідження семантико-синтаксичної структури невластне-допустових складнопідрядних утворень. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясувати природу невластне-допустових синтаксичних одиниць;
- 2) проаналізувати різновиди означених конструкцій;
- 3) дослідити один з типів невластне-допустових речень – інтенсивно-концесивні утворення.

Складнопідрядні конструкції розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку невластне-допустові становлять синкретичні синтаксичні одиниці, у яких поєднується кілька різновидів синтаксичних відношень, до них належать такі семантичні класи утворення: 1) концесивно-диз'юнктивні; 2) концесивно-приєднувальні; 3) концесивно-кондиціональні; 4) концесивно-адверзативні.

У складних синтаксичних одиницях концесивно-диз'юнктивного співвіднесення органічно поєднуються допустові та розділові відношення: дія головної частини відбувається всупереч дотриманню / недотриманню певних умов, про які йдеться в підрядній, напр.: *Хоч їж, хоч дивись, а щоб ціле було й неголодний був* (Нар. тв.). У підрядній частині допустово-розділових утворень “члени ряду” – завжди присудки, і “виключення” робиться або шляхом повторення присудка, але вже у заперечній формі, або вживанням присудків – антонімічних слів. Отже, залежна частина становить таку синтаксичну структуру, у якій між предикатами протилежного змісту за допомогою повторюваних сполучників встановлюються розділові відношення. Зміст підрядної частини зіставляється з повідомленим у головній в плані концесивних відношень, і тому такі складні конструкції набувають концесивно-диз'юнктивної семантики.

У складнопідрядних утвореннях з допустово-розділовими відношеннями поширеними виступають повторювані кон'юнктиви *чи, чи; хоч, хоч; хай, хай* або ускладнені частками сполучні слова *як не, хоч як*. За структурою це зазвичай багатоконпонентні конструкції з однорідною одночленною супідрядністю, напр.: *Чи товариш Тіле за кимсь полює, чи за ним хто, це все одно, аби полювання* (В. Винниченко).

Складні концесивно-диз'юнктивні речення вживаються переважно в розмовному стилі й це відбивається на їхній структурі: у підрядній частині з'являється можливість пропускати антонімічні присудки, з'єднані розділовими сполучниками, напр.: *Чи так, чи так, а знову, як змолodu... наслухається він Дніпрових хвиль* (П. Панч). Але в такому разі розділові відношення в ній зберігаються, бо повторювані елементи за змістом протилежні один одному. Залежна частина може трансформуватися в стале сполучення. Так, *чи хочеш, чи не хочеш* перетворилося в *хочеш не хочеш*, яке у свою чергу стало ще лаконічнішим, напр.: *Хоч-не-хоч, пустили мене по госпіталях* (Ю. Яновський) [3: 48]. Близькі за семантикою до складнопідрядних конструкцій розчленованої структури допустово-розділового співвіднесення виступають безсполучникові утворення, що вживаються як прислів'я, адже в першій частині повторюється те саме дієслово (2-га особа однини, наказовий спосіб) у стверджувальній і заперечній формі, напр.: *Та, кажуть, стережись не стережись, біда колись наскоче* (М. Годованець).

Другий різновид утворень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною частиною невластиво-допустовою становлять конструкції, які характеризуються допустово-приєднувальними відношеннями. Такі граматичні одиниці виступають у мові двома структурними різновидами, які різняться своїми “формулами побудови”. Перший становлять складнопідрядні синтаксичні конструкції з так званими підрядно-вставними концесивними частинами, які й за семантикою, й за інтонаційним оформленням настільки тісно зближуються зі звичайними вставними, що їх часом важко відрізнити одне від одного, напр.: *По-військовому виструнчений, молодцюватий, як на свої чималі літа (хоч голова і пишині вуса... були вже геть сиві), Микола Максимович стояв біля танку* (В. Дрозд). Як бачимо, в аналізованому реченні підрядна концесивна частина взята в дужки, це зумовлено тим, що, очевидно, окремі з цих конструкцій близькі до обмежувально-концесивних утворень з інтерпозицією залежної частини, але характеризуються порівняно слабшим зв'язком між частинами складної граматичної одиниці. Саме це знаходить своє вираження в інтонаційному оформленні й у графічному способі передачі на письмі. Хоча частина являє собою додаткове судження, виникаючи у свідомості реципієнта, вважати її власне-вставною не можна, оскільки концесивні відношення, оформлені кон'юнктивом **хоч**, тут досить відчутні.

Другий підвид таких складних утворень розчленованої структури становлять конструкції – парні з'єднання окремих, самостійних речень, одне з яких має форму залежної граматичної одиниці допусту, напр.: *Холоднеча надворі. А тут, у котельні, тепло від печі навіває спокій. Хоч не дуже спокійно в Миколи на душі* (І. Цюпа). Зазвичай у таких синтаксичних утвореннях концесивно-приєднувальна підрядна частина стоїть у постпозиції, її цілком самостійною назвати важко, адже вона взаємодіє з першою в плані допусту, хоча й дуже послабленого, має форму підрядної частини, яка містить сполучник **хоч** і самостійно не вживається. Цей різновид складнопідрядних одиниць варто розмежувати на речення, що мають досить виражену концесивно-приєднувальну семантику, і на конструкції із завуальованим значенням, порівняймо: *Звичайно, вона [Марія] не чекатиме, навпаки, поспішатиме. Хоча Тургенєв їде далі, до Парижа* (О. Іваненко) і *У серці – одвага. Хоч сльози на очах* (Леся Українка). У першому граматичному утворенні концесивно-приєднувальні відношення можна виявити за умови врахування широкого контексту, зате в другому – вони досить прозорі.

Третій різновид підрядних конструкцій з власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, які мають невластиво-допустові відношення між предикативними частинами, становлять утворення концесивно-кондиціональні. Такі синтаксичні одиниці виокремлюють з-поміж інших типів допустових, зважаючи на те, що вони виражають ірреальну умову: бажану чи можливу, вказуючи на уявні факти, через що семантика стає гіпотетичною, напр.: *Хоч би з мене дерево стало, то я б усіма вітами над сонцем махала й листям би шуміла* (Ю. Яновський). У таких конструкціях розчленованої структури “кондиціональність” створюється за допомогою функціонування в залежній частині предикатів, виражених умовним способом, напр.: *І такі люди залишалися для нього друзями на все життя, хоча б він їх бачив раз на віку* (М. Стельмах). Умовний створюється і таким граматичним засобом, як додаванням до сполучників частинки **би**, напр.: *Та хоч би й не знав я про всі ті “Гран-прі”, все одно б схилився перед наполегливістю і працелюбством стахалінських рибалок* (В. Коротич).

Четвертий різновид складних конструкцій з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку невластиво-допустового типу репрезентований підрядними одиницями з концесивно-адверзативними відношеннями. Такі семантико-синтаксичні відношення оформляються між складниками конструкцій, у яких залежна предикативна частина стоїть здебільшого перед головною, що почасти може мати у своїй структурі сурядний протиставний кон'юнктив, напр.: *Нехай умру, та думка не умре* (Леся Українка). У деяких реченневих утвореннях паратактичні протиставні сполучники не вживаються, тоді його роль виконує інтонація, “інтонаційний діапазон між головною і підрядними частинами стає більш контрастним, пауза більш напруженою, а підвищення тону в кінці підрядної частини – помітнішим” [5: 295], напр.: *Хоч земля вся укрита снігами – моє серце в цвіту* (В. Сосюра).

З-поміж допустово-протиставних конструкцій розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку яскраво виокремлюється різновид складних речень з невластиво-концесивною семантикою. Підрядна предикативна частина таких утворень приєднується до головної за допомогою сполучнослівно-сполучникової пари, указуючи на те, що «крайній вияв ознаки в підрядній допустовій частині не впливає на виконання дії чи прояву стану в головній частині» [2: 62]. Аналізовані сполучнослівно-сполучникові пари складних реченневих конструкцій стуктуруються за допомогою сполучення відносних займенників і прислівників *хто, що, який, як, де, куди, скільки, коли, звідки*, заперечної частки *не* та протиставних сполучників *а, але, зате, проте однак, так, все ж*, напр.: *Де не був я, а думки мої раз у раз коло моєї дитини* (М. Коцюбинський); *Що б я не писав, проте для них я залишався на рівні хутора* (Є. Станкович); *...як я не чіплявся до науковців-гуманітаріїв, однак ніхто не дав жодного визначення «розколу» України* (М. Бублик) і под. Відносні займенники та займенникові прислівники можуть уживатися як у прямих, так і в непрямих відмінках, напр.: *Сам він уже дві підводи завіз у ліси, хоч якими словами обзивали його жінки* (Ю. Яновський); *До чого не торкнувся я – у силі вся земля моя!* (І. Вирган); *Кого не стріне [Чіпка], з ким не забалакає, то все про земство, про вибори* (П. Мирний). Заперечна частка *не*, як бачимо з ілюстрованих прикладів, втрачає функцію заперечення та стає підсилювальною.

Розглядаючи аналізовані складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, натрапляємо на конструкції, у яких допустова предикативна частина приєднується до головної за допомогою відносних займенників та прислівників *хто, що, який, як, де, куди, скільки, коли, звідки* у поєднанні з частками *хоч, рідше хай*, які виконують функцію підсилювальної частки, напр.: *Хоч скільки лишається припасу, все викидаємо в казан* (П. Загребельний).

Іноді натрапляємо та такі складнопідрядні речення з власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку зі значенням допусту, у яких одне з гнізд сполучнослівно-сполучникового з'єднання є формально не заповненим, напр.: *Який не коштовний був дарунок, не принесе він радощів, якщо не від коханої людини* (З журналу). В аналізованому утворенні еліпсований сполучник протиставності, але не можна стверджувати, що такі конструкції є неповними, оскільки на семантичному рівні цей компонент (протиставний сполучник) присутній, він лише формально не виражений.

На позначення таких сполучнослівно-сполучникових з'єднань у лінгвістичній літературі існує термін «транслятивний вислів», який у науковий обіг увів Л. Ген'єр [4: 597]. Відповідно, сполучнослівно-сполучникові з'єднання, що вживаються у складнопідрядних реченнях з допустовими предикативними відношеннями слід кваліфікувати концесивним транслятивом – це сполучний засіб предикативних частин складного речення, який служить для вираження інтенсивно-протиставної семантики в структурі допустового складнопідрядного речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку.

На нашу думку, перший та другий різновид концесивного транслятива не слід ототожнювати, оскільки сполучнослівно-сполучникові утворення першого типу мають деякі семантичні відмінності від конструкцій другого.

Складнопідрядні утворення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку зі значенням допустовості та зазначеними концесивними транслятивами характеризуються додатковою семантикою кількості та інтенсивності.

Кількість та інтенсивність вираження (хоча правильніше було б говорити заперечення з метою ще більш сильного ствердження) будь-якого суб'єкта, об'єкта, ознаки, часу, місця, способу, міри або ступеня, кількості у допустовій предикативній частині створюються завдяки аналізованим сполучнослівно-сполучниковим з'єднанням у зв'язку зі значенням предиката.

Таким чином, проблема кваліфікації концесивних одиниць продовжує привертати увагу лінгвістів, адже без адекватного розуміння природи допустовості неможливо здійснити опис семантико-синтаксичної структури концесивних утворень. Складнопідрядні конструкції розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку невластиво-допустові становлять синкретичні синтаксичні одиниці, у яких

поєднується кілька різновидів синтаксичних відношень, а концесивний транслятив дає можливість виділити окремий різновид невластиво-допустового складнопідрядного речення – інтенсивно-концесивного. Додаткове значеннєве нашарування кількісності та інтенсивності створюється за рахунок поєднання семантик концесивного транслятива та предиката.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богородицький В. А. Общий курс русской грамматики. – М.; Л.: Соцэргиз, 1935. – 365 с.
2. Городенська Катерина. Граматичний словник української мови: Сполучники. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.
3. Кващук А. Г. Складнопідрядні речення з підрядними допустовими // Укр. мова і літ. в шк. – 1975. – № 8. – С. 44 – 51.
4. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Вид-ий центр “Академія”, 2004. – 408 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Мачак – аспірантка кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики української мови.

КОНСТРУКЦІЯ *WERDEN+INFINITIV I* У ЗНАЧЕННІ ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ ТА ЙОГО ВІДПОВІДНИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Катерина ПАНЧЕНКО (Львів, Україна)

*У статті розглянуто контекстні умови реалізації *werden+Infinitiv I* зі значенням теперішнього та засоби відтворення цієї конструкції в українській мові.*

*Contextual realization of *werden Infinitiv I* with the temporal meaning of present is described in this paper. The ways of its translation into Ukrainian are analyzed.*

Визначення часового значення конструкції *werden+ Infinitiv I* традиційно проводиться паралельно із визначенням модального значення. За аксіому прийняте відношення: теперішній час конструкції сигналізує значення припущення, а майбутній час сигналізує або припущення, або впевненість. Такий підхід особливо детально розроблений у дослідженні Г. Гельгауза, хоча він і відмовляється від традиційних темпоральних значень «теперішнє» та «майбутнє», вважаючи їх психологічними та суб'єктивними. Основними темпоральними значеннями *werden+ Infinitiv I* він визначає два:

- дія із значенням припущення, що почалася на час мовлення.
- дія із значенням припущення, наміру, наказу, що ще не почалася на час мовлення [ДЗ: 124].

Семантичний опис *werdend Infinitiv I* У.Матцель і Б.Ульвештад проводять, розмежовуючи значення конструкції за критерієм «+/- гарантія (Gewähr)», та розглядають тільки ті випадки, коли конструкція вжита із значенням майбутнього [5:312]. Перший варіант *werden+Infinitiv I* позначає майбутні події такими, які обов'язково відбудуться, оскільки вони заплановані, вираховані, запрограмовані, домовлені, призначені або наказані, і мають ознаку «+ гарантія»: *In wenigen Minuten werden wir auf dem Rhein-Main-Flughafen landen.* (цит. за [5: 312]) Другий варіант *werden+Infinitiv I* характеризується тим, що позначувані ним події не заплановані, не вираховані, не запрограмовані, не домовлені, не призначені чи наказані, і має ознаку «- гарантія», напр.: *Glaubst du, Hermann wird sich ärgern?* (цит. за [5: 320-321]).

У другому варіанті об'єднані як вживання із ознакою «припущення», так і з ознакою «обіцянка», «намір», які начебто мали б суперечити одне одному. Однак дослідження із модальності [2: 64] доводять, що як модальні слова «недостовірності», типу *wohl, vermutlich*, так і модальні слова «достовірності», типу *sicher, bestimmt, unbedingt* насправді мають однакову функцію: сигналізувати невпевненість мовця у дійсності події. Тому ми вважаємо виправданим вважати вживання цієї сполуки із будь-якими модальними словами експліцитно модальзованими. Нам видається доцільним розглянути саме ті випадки, у яких модальність достовірності чи недостовірності реалізується конструкцією *werden+Infinitiv I* за підтримки контексту, тобто є експлікованою. У тих випадках, у яких носієм модальної семантики залишається тільки *werden+Infinitiv I*, модальне значення висловлення доводиться виводити із контексту. В ізольованому реченні поліфункціональність конструкції зумовлює невизначеність модальної характеристики висловлення, напр.: *Er wird zu Hause sitzen.* У цьому